

ЗА ВАЗОВИЯ ПРЕВОД НА „ЛУДИЯТ“ ОТ ШАНДОР ПЕТЬОФИ

Любен Бумбалов

Наситено с напрегнат размисъл и чувства, епическото стихотворение на големия унгарски поет Шандор Петьофи „Лудият“ е едно от първите преводи от унгарската литература у нас. То е свързано с името на народния поет Иван Вазов. Първ той го превежда и отпечатва в своето списание „Деница“.¹

Малко популярно в Унгария, в български превод „Лудият“ става едно от най-рецитираните у нас стихотворения. Неговата драматургична тъкан, остро поставените в социално-етичен аспект проблеми, смелите и преки изводи, стигащи в някои моменти до решителен протест — осъзнат и насочен в определена посока, го правят не само актуално, но и силно въздействащо за времето произведение. За тая така голяма популярност известна заслуга има и Вазов, който с чувство за мярка и с поетичен усет е успял да даде художествена плът на омразата към света на корупцията и лицемерието, пронизваща трагичния монолог на унгарския поет.

През 1967 г. в „Studia slavica“, орган на секцията „Езикознание и литературознание“ към Унгарската АН излезе интересна статия от Ищван Пот.² В нея унгарският учен поставя въпроса — при посредничеството на кой език Иван Вазов е направил превода на „Лудият“. Този въпрос, както и сам И. Пот споделя, е „все още неразрешен“. Аргументирано написана, с конкретен анализ на художествените и на литературно-историческите факти, тази статия извиква все пак необходимостта от отговор на ония проблеми, които не са намерили място в нея, а също така и да се доуточи разглежданата от И. Пот постановка за източника на Вазовия превод.

Кога и къде Вазов е превел стихотворението на Шандор Петьофи? Този въпрос, подхвърлен навремето от Г. Бакалов, не е привлякъл и досега вниманието на българските литературни изследвачи, независимо от това, че е свързан с един интересен период от творческото развитие на Вазов — времето на неговото изгнаничество в Русия. Причината за това се крие може би в липсата на каквито и да е било сигурни сведения. Защото достоверният факт, че за първ път „Лудият“ е печатан в „Деница“, все още не фиксира времето, мястото и причината на превода.

Първ, който представя „Лудият“ на славянски език, е известният сръбски поет Йован Йованович Змай.³ Сръбският поет превежда това стихотворение от оригинал, като се отнася твърде свободно към него. По-късно това стихотворение се представя на почти всички славянски езици. На руски език излизат няколко превода,⁴ но само тоя на В. В. Уманов-Каплуновски е свързан пряко с темата на статията. Преводът е отпечатан в сп. Дело, кн. VI от 1887 г., а по-късно авторът го включва като шесто стихотворение на Змай в сборника си „Баян“.⁵

¹ сп. Деница, 1891, г. II кн. 1.

² I. Póth „Die Vorlage Ivan Vazovs zu seiner Petöfi — Übersetzung“. Studia slavica, т. XIII, Budapest, 1967, 148—154.

³ Летопис Матица Српска, Београд, 1856 г.

⁴ По тоя въпрос има специално написани статии от Жужана Зелдхейн. Първата статия „К вопросу о распространении стихотворения Петёфи в русской демократической печати XIX в.“ е отпечатана в Studia slavica т. 4, 1957, а втората „Petöfi Sandor а „Delo“ oroszdemokratikus folyóiratán“ (Стихотворенията на Петьофи Ш. в руското демократическо сп. Дело) е отпечатана в „История на литературата“, Будапеща 1956 г., стр. 72—76.

⁵ Сб. Баянъ, ред. В. В. Уманов-Каплуновски. Излиза в Петербург през 1888 г. и представя с по няколко стихотворения славянските поети: Андрия Палмович, Август Шеноз, Август Харамбашич, Хуго Бадалич, Петър Прерадович — от хърватската поезия; от сръбската поезия — Йован Йованович Змай и от българската — Иван Вазов, Москов, Христо Ботев и Пенчо Славейков. Единствен Змай е представен и с един превод — „Лудият“ на Ш. Петьофи. Освен тях в сборника са включени и няколко народни песни на босненските мохамедани, словаци и карпато-украинци.

Вазов е познавал творчеството на сръбския поет още преди да замине за Русия. В писмото си до Спас Вацов от 16. X. 1878 г. Вазов пише: „Книжките на сръбския поет Ивановича с благодарност ще получавам и парите ще Ви проводя без друго“.¹ Това ме кара да предположа, че той още тогава е знаел за сръбския превод.

По-късно по време на своето емигранство в Одеса през 1887—1888 г. Вазов се запознава със съдържанието на сборника „Баян“, в който е отпечатан и преводът на В. В. Уманов-Каплуновски, направен чрез сръбското посредничество на Змай. И само след по-малко от две години в „Денница“ излиза Вазовият превод на „Лудият“. Тези факти естествено ни карат да си зададем въпроса — още в Одеса ли е превел Вазов „Лудият“ или по-късно и какво го е подтикнало да направи този превод. Дали приятелската кореспонденция с В. В. Уманов-Каплуновски? Или пък кореспонденцията му с Д. Мишев и Ст. Костов, в която те са искали настойчиво от Вазов преводи на чужди автори за подготвяната от тях „Христоматия“?

Несъмнено кореспонденцията на Вазов с Д. Мишев и Ст. Костов, както и с Уманов-Каплуновски играе известна роля при насочването на нашия поет към творчеството на големи световни автори, в случая към произведението на Шандор Петьофи. Но трябва да се отбележи и нещо друго, което има значителна заслуга за насочването на Вазов към „Лудият“. И това не е нито само инспирацията на издателите, нито пък е плод само на голямата любознателност, която Вазов е проявявал още като ученик в Калофер. Основната причина трябва да се търси в душевното състояние на поета-емигрант.

Вазов пристига в Одеса като човек, понесъл в сърцето си горчивината и драмата на подгонения от грубата котерийна борба гражданин. Далеч от родната земя, макар и сред славяни, които го уважават и обичат, той изживява трагедията на откъснатия от родината си българин. Болката се влива в носталгията, разяждащото чувство за самотност в отчаянието. Понякога тези чувства отстъпват място на острото неодобрение и противодействие на политическата обстановка в България. И като плод на тези сложни чувства и преживявания се явяват ту страниците на „Под игото“, откъдето лъхат любовта и жертвоготовността на поета патриот; ту остро критичните „Дядо Нистор“, „Епоха — кърмачка на велики хора“, „Тъмен герой“, „Сладкодумен гост на държавната трапеза“, които носят в себе си пълното отричане на една корупция, обхванала политическата власт в страната.² Меланхолично прозвучават „посърналите и мрачни“ стихотворения „Молитва“, „Зимен мотив“, „Сърце“, Вейте хали, тъжни хали“, „На майка ми“ и др.

В такова именно състояние Вазов се насочва към стихотворението на Ш. Петьофи — стихотворение, което му попада с настроението си и с острото, стигащо в някои моменти до пароксизъм, отвращение от този гнил и аморален свят. Допаднал му е и разгневеният самотник, изпитал горчивината и сладникавостта на неискрените чувства, на лицемерното приятелство. Развълнувало го е жизненото покритие на темата в „Лудият“.

Сигурни данни, че Вазов превежда „Лудият“ в Одеса, а не в България няколко години по-късно, няма. Но мисля, че това е станало там, защото импулсивността на неговата поетична натура неминуемо го е подтикнала към превода на това стихотворение, което така настойчиво е търсило контакт с душевното състояние на поета-изгнаник.

Действително, като реакция на това твърдение естествен ще бъде въпросът — защо Вазов още тогава не го изпраща на Костов и Мишев заедно с няколкото преводи на Надсон, предназначени за тяхната „Христоматия“.³ Отговорът се носи от своеобразността на ситуацията. Преводът на „Лудият“ е бил, както вече подчертах, така тясно свързан с душевното състояние на поета, че Вазов го е приемал като интимна изповед — деликатна и драматична. Не трябва да се забравя също, че много от стихотворенията, които е създал тогава, не са изпращани на никакъв издател. Дори в споменатото писмо до Ст. Костов поетът пише, че му е неудобно, като изпраща такива „посърнали песни“. И когато зад гърба му са останали двете години изгнани-

¹ Иван Вазов, събрани съчинения, т. 20, стр. 21, 1957 г.

² В едно писмо от 5. VII. 1888 г. до Ст. Костов Вазов споменава, че е написал тези разкази. Вж. Ив. Вазов, събр. съчинения, т. 20, 1957 г.

³ Ст. Костов и Д. Мишев, Христоматия по изучаване на словесността, т. 1 и 2, 1888—89 г.

чество и вече в известен смисъл е бил душевно и обществено стабилизиран, едва тогава Вазов отпечатва превода си на „Лудият“ в издаваното тогава от него списание „Денница“.

Вазов превежда стихотворението на Ш. Петьофи, подтикван не само от родолюбивите чувства да запознае българския читател с произведението на големия унгарски поет, а и от искрените и горчивите чувства, които са вълнували героя на стихотворението, в изповедта на която той е виждал себе си с цялата сложност на възприятия и преживявания.

*

Нашият голям поет е ползувал няколко езика — руски, френски, румънски, сърбохърватски. Красотата и силата на много художествени шедьоври той е черпил направо от извора. Много от преводите, които ни е оставил, са правени от оригинала. Но унгарският език е бил непознат за него. Това, разбира се, не ограничава неговата жажда за опознаване културата и изкуството на унгарския народ. Още в края на 80-те и началото на 90-те години Вазов е имал известна представа за унгарската литература, макар и получена чрез втора ръка — с помощта на руския език. В една своя рецензия например за няколко преведени разкази на унгарския писател Мор Йокай той препоръчва да се преведат „патриотичните романи на този величествен романописец.“¹ Освен това в няколко свои статии Вазов активно и съзнателно търси паралела на нашата литература с унгарската, на нашия фолклор и националните ни герои с унгарския фолклор и унгарската героична история.² Тези данни ясно говорят за един определен вече интерес на Вазов към унгарската литература.

Достоверният факт, че Вазов не е знаел унгарски език, категорично отстранява мисълта за използване на оригинала при превеждането на „Лудият“. Пътят на българския превод минава несъмнено през езици, познати на Вазов. А от казаното по-горе стана ясно, че Вазов е имал възможността да се запознае както с превода на Змай, така и с превода на В. В. Уманов-Каплуновски. Но използвал ли ги е българският преводач и в каква степен? Това е един въпрос, на който е трудно да се отговори, макар че за него има предостатъчен материал — достоверен и обстоятелствен.

Още навремето този въпрос стана предмет на специално написани статии на Г. Бакалов и Ст. Чилингиров.³ Г. Бакалов търси връзката между Вазовия и Змаевия превод. Основавайки се на съпоставката на двата превода, той сподели мисълта, че „Вазов е превеждал от сръбски“. В тая си статия Г. Бакалов не отдели определено място на задълбочения текстов анализ, чийто материал му е нужен за точното и обективно доказателство на предположението. И затова разрешаването на този въпрос остана само като желание на Г. Бакалов.

През същата година, вероятно като отговор на Бакалов, излиза статията на Стилиян Чилингиров. В нея, след като разглежда отношението на прогресивната българска общественост към творчеството на унгарския поет-революционер и влиянието му върху наши поети, авторът критично отбелязва по отношение на сръбското посредничество: „Обаче от сравнението на тия два превода (Вазовия и тоя на Змай — б. м.), в които се съвпадат напълно само първият стих от шестата строфа, дето е употребено понятието „Давор“, не може да се извади подобно заключение, че Вазов е превел „Лудият“ от Змай. Аз съм склонен, съгласно изложените по-горе съображения, да приема, че българския превод е направен от руския. Това мое предположение става по-приемливо, като се вземе предвид и фактът, че от Вазов не ни е известен ни един друг превод от сръбски език, който той почти не е владеел. Иначе би ни дал нещо от своя съвременник Змай, ползващ се в сръбската литература със същото голямо име, с каквото Вазов се ползува в нашата“. „За жалост — заключава Чилингиров — в тая минута не разполагам нито с един от руските преводи, а те са няколко, от паралела с които да се установи истината“.

¹ Сп. Зора, кн. II, април 1885 г., стр. 95.

² Около гроба на Ботйова, в. Мир, бр. 3553 от 13. V. 1912 г.; Христо Ботев — критическа студия — Избрани съчинения Ив. Вазов, т. 21, 1950 г.

³ Г. Бакалов, Петьофи на български език, в. Младец, бр. 40 от 1923 г. и Ст. Чилингиров, Петьофи на български език, сп. Пролом, кн. 9—10, 1923 г.

За пълното непокритие на двата превода Чилингиров не е много убедителен. Това ще се види от анализа, който ще направя по-долу.

Ст. Чилингиров също така несправедливо отбелязва, че Вазов „е нямал преводи на Змай и че не е познавал творчеството на големия сръбски поет“. Народният поет печати в сборника си „Из големите поети“ превод на Змаевото стихотворение „Видиш ону звезду горе“ из цикъла „hуlihi увеоци“. Действително това е спорадичен случай, но самият превод, както и фактът, че Вазов го поставя в своя сборник¹, убедително говорят за определено отношение на поета към Змай. И нещо друго — пред своя приятел И. Д. Шишманов Вазов прави определена преценка за качествата на сръбския език и за поезията на Змай.² Тая преценка, макар и твърде субективна и непокриваща се с естетическите възгледи на нашия поет, е пряко доказателство за интереса, който е проявявал Вазов към творчеството на сръбския поет.

В своите статии Г. Бакалов и Ст. Чилингиров не разрешават поставените от тях въпроси. Но тяхна заслуга е, че ги извеждат като възможност пред литературните изследователи да се потърсят активните връзки, които синкретизират културните отношения между славянските народи, между нашия и унгарския народ. И не само това — наред с тези проблеми застава и темата за ролята на руската и сръбската литература в обогатяването на културния ни живот, темата за мястото на унгарската литература в развитието на художествено-естетическата мисъл в България и особено интересния проблем за някои моменти в творческия живот на Вазов по време на изгнаничеството му в Русия през 1888—89 г.

Ищван Пот в спомената вече статия, чрез конкретния анализ на оригинала, на сръбския и руския превод, използвайки темпоралната зависимост на трите превода, защитава мисълта, че Вазов е имал помощта на руския превод. „Trotzdem glaube ich im Weiteren darlegen zu können, daß Vazovs, Verlage nicht Zmaj's Umdichtung war, sondern eine russische Übersetzung von Petöfis Gedicht, die auf Grund der erwähnten Übertragung des serbischen romantischen Dichters entstanden ist — катерорично подчертава унгарският автор. Наистина само след две страници той допуска и възможността за използване на сръбския превод, ала това си остава само предположение, направено en passant, без да ангажира защитаваната от Пот мисъл. Затова е необходимо да се развие противоположното на унгарския автор схващане, че Вазов си е служил, дори и в същата степен, и със сръбския превод на Змай.

От кореспонденцията на Вазов, както и от разговорите му с И. Д. Шишманов ясно се вижда, че нашият поет е познавал творчеството на Змай. Освен това, уводните думи в сборника на В. В. Уманов-Каплуновски „Баян“, които представят сръбския поет като добър преводач, несъмнено са накарали Вазов наново да се върне към Змай. Не е изключено също така ласкавия епиграф на Каплуновски, в който се подчертава, че този превод на Змай е „выше подлиник и е chef d'oeuvre поэзии Змай Ивановича“ и че „переводчик монолога „Сумасшедший“, известного уже почти на всех главных европейских языках, пользовались при своей работе больше серпским воспроизведением, чем венгерским оригиналом“, да е заинтригувал и насочил до известна степен вниманието на Вазов към Змаевия превод. А че е станало така пряко ни говори преводът на българския поет.

Първата строфа на Вазовия превод е най-силният аргумент при доказване посредничеството на руския превод. Тя, с изключение на последния стих, се покрива с превода на В. В. Уманов-Каплуновски:

Тсс... Мирно! Тихо!...
Махнете се!
Аз бързам... твърде съм занят:

Тсс... смирно... Тише!
Подите прочь!
Я тороплюсь... Я очень занят:

¹ Из големите поети, стихотворни преводи, поправено издание, София 1912 г.

² И. Вазов, Събрани съчинения т. 19, стр. 273, 1957 г. Между другото Вазов изповядва пред И. Д. Шишманов: „От сръбските поети съм чел много Змай Ивановича, но не ми удовлетворява. Страшно осакатява сръбските речи, тъй че става мъчен за четене и разбиране. При това е маниерен, стреми се към духовитост, но му липсва чувство.“

³ „Въпреки това се надявам да мога да покажа, че Вазовия образец не е пресъздаден от Змай, а е един руски превод на стихотворението на Петьофи, който е възникнал въз основа на споменатия превод на сръбския поет-романтик Змай“, стр. 28, цит. изд. на Унгарската АН.

от ярки слънчеви лъчи
аз бич ще уплета —
да бия тоя свят
и на плачът му с смях ще отговоря
и той на мене смейше се така. . .
Ха-ха-ха-ха!¹

При Змай преводът е в следния вид:

Смирете се!
Скните ми се с врата!
У послу сам, журити се морам,
бирам зраке врелог сунца:

из ярких солнечных лучей
я буду бич плести,
чтобь мир предать сеченью. . .
на вопль его отвечу смехом,
как делал он когда сам плакал я. . .
Ха-ха-ха-ха!²

плетем бич —
да ишибам ова свет.
Смејат у, се кад га стане јаук,
ко што се он, смејо, кад съм плакај ја
Ха-ха-ха-ха!³

Един задълбочен поглед върху посочените цитати дава възможност да се разбере, че строфата в превода на Каплуновски е с по-силен емоционален пълнеж, по-раздвижена, по-динамична. Художествената форма успява да овладее едно драматично състояние, което търси пряк контакт с вътрешното напрежение на лиричния герой. При Змай обстановката е също така напрегната, но тя е статична — не така спонтанен е изказът на героя. Затова и Вазов, имащ ясно изразен афинитет към по-раздвижената поетическа форма, към подчертаната драматургичност на преживяванията, се насочва пряко към превода на В. В. Уманов-Каплуновски.

Втората и третата строфа обаче говорят за определено отношение на Вазов към превода на Змай. У Змай и у Вазов във втората строфа например има:

Хтедох веќе да се дигнем
да им носе поодгризам —
али опет нисам. . .“

Насмалко що се не дигнах
за носовете да докопча вас,
но се оставих. . .

Докато преводът на Каплуновски е:

Ну, уж хотелось мне подняться
и цапнуть за носы,
раздумал только.

При разглеждането на втората строфа също особен интерес будят следните редове у Змай:

Отрова ми даше,
баш из оне чаше,
из коя ми вино попише.

У Вазов и Каплуновски този стих е преведен така:

Поднесоха ми яд
в същата оная чаша,
с която се чукаха с мене!

Мне дали яду
в той самой чаше,
которой чокались со мной.“

Съзнателно се спирам върху тези редове от строфата, защото те, според И. Пот, са едни от най-силните аргументи за правотата на неговото твърдение. Действително фразата „чукаха се с мене“ ясно издава ролята на руския превод. Но това означава ли, че Вазов е нямал пред себе си и превода на Змай. Не означава!

При едно внимателно вглеждане в първите два реда, адекватни при Змай и Каплуновски, ще видим, че те се различават от Вазовия превод по глагола: дати (р. п.), дати (ср. п.) и поднасям (б. п.). За разлика от другите Вазовият глагол конкретизира определено отношение към станалото. Но защо тогава Вазов е използвал третия ред от Каплуновски? Преводът на сръбския поет е неясен и не така директен, както е у Каплуновски. При Змай чашата, с

¹ Сп. Денница, кн. 1, г. II, 1891 г. Всички останали цитати са взети от това списание.

² Сб. Баян, ред. В. В. Уманов-Каплуновски, Петербург, 1888 г. Всички останали цитати са взети от този сборник.

³ Змай I. I. Стихотворни покушаји, Београд, 1925 г. Всички останали цитати са взети от това издание.

която „лудият“ изпива отровата, е негова, докато при преводите на Каплуновски и Вазов — чашата е на неговите врагове. Тази разлика нюансира два различни подтекста на стиха — единият свързва съдържанието на монолога с една от темите, залегнали в него, а именно лимерието; другият вече подсказва за едно по-сложно чувство — такова, каквото може да изживее само коварно измаменият човек.

Вазов, който в момента на превода е изживявал трагедията на човек, попаднал в подобна ситуация, се насочва към превода на Каплуновски. Защото руският превод, макар и с покомплициран подтекст — подтекст, в който подчертано се налага коварството на определена група хора, е бил най-близко до възприятията на поета. И всичко това дава правото да се твърди, че Вазов съзнателно е употребил глагола „поднасям“.

В оригинал тези редове звучат малко по-другояче, без, разбира се, да се различават коренно по съдържание от преводите:

„Mérget töltötték azok vizembe
a kik megitták boromat. . .“¹

При третата строфа Вазов запазва синтактичната структура на няколко стиха от Змаевия превод. Също така Вазовият превод „ръката ми той искаше да лапне“ е много по-близък до „руку ми е изест хтела“, отколкото „к моей руке он добирался“ на Каплуновски.

Както към някои от стиховете на споменатите строфи, така и към цялата четвърта строфа Вазов се е отнесъл твърде свободно. Тя е доказателство за творческото отношение на нашия преводач към двата превода. Вазов е потърсил ново художествено разрешение на притчата, която Ш. Петьофи е опоектизирал в монолога си; направил я по-сбита, по-силна:

Така се хората разплащат:
за всяко добро със зло!
А хората какво са? Казват,
че уж били творение чудесно
на оня, що царува в светлото небе. . .
А ази казвам, че са чада
на злото във кромешний ад.

Туй казваше и философ един
Той също като мене бе глупец,
защото нямаше трошица хляб. . .
Глупец, глупец! Не би той гладувал
да знаеше да краде и да убива, да!
Ха-ха-ха-ха!

Докато при Змай и Каплуновски преводът е:

Ви'ш овако свако проће,
ко човеку добра чини.
Шта је човек?
Неки веле корен цвета,
кој'и небо цвета.
А ја велим: цвет је човек,
ал' му корен
у паклу је створен.
од мудраца једног то сам научно,
од мудраца, што је луда био. . .
Људа био за то, што јод глади скап'о,
зашто није клао, убиајо, крао?
То га питам ја!
Ха-ха-ха-ха!“

Так нынче платят люди
за всех благоденяния! . . .
А что они-те люди? . . .
Твердят, что корень от цветко
цветущего там в небе.
Я-жъ думаю — цветок. . .
А корни где?
В аду кромешном.
Так я слышал от философа.
Он в свете был, как я дурак —
за то, что был без хлеба. . .
Прямой дурак! А кражба а разбой?
Зачем, дурак гнушился их всегда
Ха-ха-ха-ха!

Макар и авторизиран, преводът на четвъртата строфа не губи връзка с двата превода, по-конкретно — с превода на Змай. Например последните два стиха на тази строфа, които звучат в оригинал така:

¹ „...който беше голям глупак, защото умря от глад. Защо не крадеше, защо не обираше?“

„... ki nagy bolond volt, mért éhen hala.
Mért nem lapott, mért nem rabolt?“¹

са достатъчно адекватни, за да може да се говори за определената роля, която и играел Змаевият превод. Също така, освен близостта по съдържание на тези два стиха у Вазовия и Змаевия превод, прави силно впечатление интонационната градация, която се адаптира по един и същи начин в края на строфата. Разликата им е само синтактично обособена: отделен стих при Змай („та го питам а!“), а частица при Вазов („да“). При Каплуновски завършекът на строфата нарушава полифонизма на това обръщение на героя към бедния философ, в което се впитат мъката и злобата, топлото съчувствие и отвращението. И заедно с тях и една тънка самоирония, която руският превод е туширал и която Вазов така майсторски е затвърдил само с едно „да“ — кратко и силно. В това отношение Вазов и Змай са по-близки до оригинала. Лиричният герой на Петьофи след смъртта на философа с горчива ирония, пропита от болката за този мъдрец, символизиращ безсилието на една обществена категория хора да измени този пошъл свят, задава въпрос, който е отправен не само към читателя, а и към себе си: „Mért nem lapott, mért nem rabolt“.

В останалите строфи има доста места, които още веднъж доказват посредническата роля на Змаевия превод. Четвъртият стих от петата строфа при Вазов „И Господ сам под облаците плаче“ е по-близък до Змаевия „Та и сам бог често кроз облаке плаче“, отколкото до руския превод на Каплуновски „Сам бог и тот там в туче тайно плачет“. А и самата строфа е очевидно доказателство за това, че Вазов е използвал превода на сръбския поет.

От всичко казано досега видимо се оформя обективното свидетелство за определената роля, която е играел Змаевият превод. Веднага искам да подчертая, както и в началото направих това, че целта на тая статия е не да оспорвам приоритета на единия или другия превод. Защото да се твърди, че той принадлежи на руския превод, е толкова основателно, колкото ако се каже обратното. Вазов е използвал и двата — на Змай и Каплуновски. Вземал е онова, което е отговаряло на неговия натюрел. Синтезирал е някои художествени детайли. Свободно се е отнасял понякога и към единия и към другия превод. Търсил е нови синтактични и поетични разрешения. Вземал е онова, което е одобрявал неговият естетически вкус, а психичното му състояние го е възприемало като нещо свое. И ако една строфа от единия превод е близка до тая на Вазов, не може в никакъв случай да се твърди, че първостепенна роля е играл именно той. Защото достатъчни са дори и два-три стиха от следващата строфа, които да свържат превода на Вазов с другия посредник и веднага с основание да се каже, че и той е играл определена и немаловажна роля. Може да се пие от два извора, но да не може да се каже водата на чий извор е била най-полезна. Вазов е използвал и двата превода. Но в крайна сметка създава един нов превод на „Лудият“, в който прозира, осезаемо се налага с цялата сила на таланта си Вазов поетът и Вазов борецът гражданин.

¹ „Защо не крадеше, защо не обираше?“

² 3 и 4 са зети от Petőfi Sandor, Összes költeményei. Budapest 1932, стр. 94.